

De essentie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek

Commentaar op het artikel van Harrie Jansen

Reinoud Bosch*

In zijn essay onderzoekt Jansen de betekenis van de term 'kwalitatief' en hij doet dit voornamelijk door 'kwalitatief' te plaatsen tegenover 'kwantitatief'. Hiermee snijdt Jansen een belangrijk onderwerp aan; zoals hij terecht aangeeft, wordt de term 'kwalitatief' te pas en te onpas gebruikt zonder dat helder wordt aangegeven waar de term eigenlijk voor staat. Dat leidt er dan weer toe dat besprekingen van het verschil tussen 'kwalitatief' en 'kwantitatief' onderzoek vaak tekortschieten. Hoewel ik positief sta tegenover de poging die Jansen in zijn artikel doet, ben ik toch bang dat zijn betoog eerder tot verwarring dan tot verduidelijking leidt.

Positivistische ondertonen

Het artikel van Jansen bevat een aantal ouderwets positivistische ondertonen. Ten eerste pleit hij ervoor 'om de begrippen kwalitatief en kwantitatief onderzoek in hun letterlijke betekenissen te gaan toepassen in de methodologie, waardoor methodologische discussies verlost kunnen worden van levensbeschouwelijke en filosofische ballast'. De term 'letterlijk' is omstreden, zowel in zijn betekenis als in het gebruik ervan. Kun je wel spreken van de 'letterlijke betekenis' van een woord? Wordt de betekenis van een woord niet bepaald door de gebruikers van dat woord, die onvermijdelijk vanuit hun beperkte perspectief naar de wereld kijken? En, los daarvan, kunnen methodologische discussies wel worden 'verlost' van levensbeschouwelijke en filosofische 'ballast'? Op zich is het al veelzeggend dat Jansen hier de term 'verlost' en 'ballast' gebruikt. Kennelijk is Jansen van mening dat een levensbeschouwelijke visie en een filosofisch besef bij de uitoefening van wetenschap ethisch onwenselijk zijn. Dit is een ouderwets positivistische stellingname, die bovendien tegenstrijdig is omdat zij namelijk zelf zowel een levensbeschouwelijke als een filosofische stellingname is. Voor mijn argument dat een door een levensbeschouwelijke en filosofische stellingname getekend perspectief bij het uitoefenen van wetenschap onvermijdelijk is, verwijs ik naar mijn artikel in het voorgaande KWALON-nummer (Bosch, 2012).

Jansen stelt verder dat kwalitatief onderzoek ertoe leidt dat onderzocht gedrag voor de onderzoeker en zijn publiek *rationeel* wordt. Misschien is dit een ongelukkige woordkeuze, maar zoals het er staat, wekt Jansen de indruk dat kwalitatief onderzoek vooral op zoek zou zijn naar het rationele in menselijk gedrag en dat

* Reinoud Bosch is redactiesecretaris van KWALON en senior onderzoeker aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam. E-mail: reinoudbosch@hotmail.com.

hoeft natuurlijk niet zo te zijn. Emotioneel, niet-rationeel, handelen kan net zo goed onderwerp zijn van kwalitatief onderzoek. Wat kwalitatief onderzoek beoogt te bereiken is dat gedrag *begrijpelijk* wordt. Begrijpen behelst het doorgronden van de betekenis, de aard, van menselijk gedrag. Het gebruik van het woord 'rationeel' leidt hier dus tot verwarring, en dat is jammer.

Volgens Jansen staat kwalitatief onderzoek 'in tegenstelling tot een kwantitatieve, bureaucratische, objectivistische benadering die geen recht doet aan de eigen beleving van de onderzochten'. Hoewel er bij kwantitatief onderzoek vaak sprake is van een bureaucratische en objectivistische benadering, hoeft dat niet: je kunt ook kwantitatief onderzoek doen zonder een bureaucratische en objectivistische instelling. En er is geen reden waarom kwantitatief onderzoek geen recht zou kunnen doen aan (een deel van) de eigen beleving van de onderzochten. Deze formulering van Jansen werkt dan ook niet verhelderend als je het onderscheid tussen kwalitatief en kwantitatief onderzoek wil schetsen.

Tot slot is er volgens Jansen '[o]p zichzelf niets mis mee' dat volgens Wester kwalitatief onderzoek in tegenstelling staat tot de natuurwetenschappelijke methodologie. Maar dat 'feiten' ondergedetermineerd en theorieafhankelijk zijn, geldt net zo goed voor de natuurwetenschappen als voor kwalitatief onderzoek en spreken van *de* natuurwetenschappelijke methode impliceert een ouderwets positivistische visie op de natuurwetenschappen (Bosch, 2012).

Wat is kwalitatief?

In zijn poging het gebruik van de term 'kwalitatief' af te bakenen slaat Jansen de plank mis. Zo schrijft hij:

'Gerichtheid op betekenisverlening door betrokkenen, theorie ontwikkelen op basis van data, iteratie van dataverzameling en analyse en open onderzoeksontwerp zijn begrijpelijke formuleringen. Ze worden niet inzichtelijker door ze kwalitatief te noemen, want ze zijn niet intrinsiek verbonden met gerichtheid op kwaliteiten, althans dat is niet duidelijk gemaakt. Boeije (2005) presenteert constante vergelijking, analytische inductie en theoretische sensitiviteit als de kern van kwalitatief onderzoek. Bosch (2012) neemt dit over. Wat is er kwalitatief aan constante vergelijking en analytische inductie?'

Jansen heeft gelijk dat je constante vergelijking niet 'kwalitatief' hoeft te noemen; je kunt het gewoon 'constante vergelijking' noemen! Waarom zijn constante vergelijking, analytische inductie en theoretische sensitiviteit niettemin essentiële onderdelen van kwalitatief onderzoek? Omdat het onontbeerlijke methodologische stappen en theoretische gevoeligheden zijn voor het doorgronden van de betekenis van het onderzochte. Hoe kun je de betekenis van iets doorgronden zonder duidelijke afbakeningen door middel van constante vergelijking? Hoe kun je de betekenis van iets doorgronden als je geen heldere theorie hebt of ontwikkelt over wat je eigenlijk aan het bestuderen bent?

Conceptuele verwarring

Jansen sticht helaas ook nog de nodige conceptuele verwarring. Zo stelt hij: 'Kenmerken (...) zijn *waarden van dimensies*. (...) Kleur is een dimensie en rood is een kenmerk. In kwantitatief onderzoek spreekt men meestal van variabelen en scores, in kwalitatief onderzoek vaak van categorieën in plaats van waarden.' Staat hier nou echt dat volgens Jansen bij kwalitatief onderzoek een waarneming van de kleur rood als een categorie wordt gezien? Zelf zou ik uitgaan van de categorie 'kleur', waarvan 'rood' een element is (of, indien nodig, een subcategorie), maar kennelijk verkiest Jansen de term 'dimensie' in plaats van 'categorie'. Dat mag natuurlijk, maar dan moet je wel andere kwalitatieve onderzoekers in hun waarde laten.

Ook verwarrend is Jansens definitie van 'analyseren'. Volgens Jansen is analyseren '*vergelijken van waarden per dimensie en van kenmerken per eenheid*'. Hier houdt zijn definitie op. Iedereen heeft het recht op zijn eigen definities, maar om analyseren alleen te zien als vergelijken is wel erg beperkend. Ik zou hier op zijn minst hypothese- en theorievorming aan toevoegen.

Het probleem met deze beperkte definitie van analyse komt naar voren in Jansens paragraaf over kwalitatieve en kwantitatieve samenhangen tussen 'kenmerken' en eenheden. Volgens Jansen is de kwalitatieve analyse van samenhangen tussen kenmerken de configuratieanalyse waarin wordt nagegaan welke combinaties van kenmerken op verschillende dimensies voorkomen. Kennelijk gaat Jansen ervan uit dat bij kwalitatief onderzoek alleen deze vorm van typologieconstructie wordt toegepast – en dat is wel zeer beperkend. De analyse van samenhangen tussen elementen van categorieën is bij kwalitatief onderzoek juist vaak een proces van *abductieve* hypothesevorming, waarbij niet alleen wordt gekeken of verschillende elementen van verschillende categorieën toevallig in combinatie voorkomen. Natuurlijk vindt er tijdens het proces van constante vergelijking typologieconstructie plaats, maar kwalitatief onderzoek gaat gelukkig vaak veel verder.

Volgens Jansen zijn dimensies 'niet per se kwalitatief of kwantitatief'. De dimensie (in Jansens terminologie) van *kleur* zou volgens Jansen dus kwantitatief kunnen zijn? Categorieën van het zijn (om mijn eigen terminologie te gebruiken) zijn juist altijd kwalitatief omdat ze betekenis aangeven. Als je het hebt over kleur geef je een betekenis aan waar je het over hebt – kleur, namelijk, niet een of ander getal.

Verder geeft het gebruik van het woord 'voorspellen' een incorrect beeld van het doel van kwantitatief onderzoek. Natuurlijk wordt er kwantitatief onderzoek gedaan dat tot doel heeft te voorspellen, maar dat is opnieuw maar een deel van het verhaal.

Merkwaardige uitspraken

Merkwaardig is Jansens uitspraak: 'Sociaalwetenschappelijke theorie is vrijwel per definitie kwalitatief – misschien met uitzondering van de economie (bijvoor-

beeld de keynesiaanse theorie over het multipliereffect).’ Wat staat hier in vredesnaam? ‘Theorie’ kan, vrij naar Van Dale, worden gedefinieerd als ‘een als voorlopige waarheid aangenomen maar nog te bewijzen veronderstelling’. Dat geldt net zo goed voor de keynesiaanse theorie over het multipliereffect als voor welke theorie dan ook. Maar wat betekent de stelling dat ‘een als voorlopige waarheid aangenomen maar nog te bewijzen veronderstelling’ per definitie kwalitatief is? Het gaat hier om een veronderstelling. Is dat een betekenis? Daar valt nog wel wat over te discussiëren – voor wie dat zinvol lijkt. In ieder geval scheidt Jansens uitspraak geen helderheid.

Jansens stelling dat veel theorieën de vorm hebben van de onderbouwing van een typologie lijkt me opnieuw onnodig beperkend. Een veronderstelling kan allerlei uitspraken onderbouwen – niet alleen uitspraken over typologieën.

In dit kader is ook de volgende uitspraak van Jansen merkwaardig: ‘De kwalitatieve causale redenering is een redenering in termen van noodzakelijke en voldoende voorwaarden. (...) Hierbij wordt nagegaan welke combinaties van kenmerken noodzakelijk zijn om een bepaald resultaat (succes) te bereiken.’ Volgens mij is een kwalitatieve causale redenering niets anders dan het uitwerken van een plausibele veronderstelling over de samenhangen in de betekenis van het onderzochte. Daarbij gaat het niet om ‘noodzakelijk’ of ‘voldoende’ omdat het niet haalbaar is aan dat soort objectivistische criteria te voldoen, en dus heeft het geen zin om een dergelijke terminologie te gebruiken. Het gaat volgens mij bij causaliteit bij kwalitatief onderzoek om plausibiliteitsinschattingen over oorzakelijke samenhangen in betekenis (Bosch, 2012).

Jansens stelling dat in de vraagstelling voor empirisch onderzoek begrippen uit de theorie worden geoperationaliseerd, ‘dat wil zeggen vertaald naar de waarneembare werkelijkheid van het gekozen onderzoeksveld’, is zeker niet geldig voor veel kwalitatief onderzoek. Bij kwalitatief onderzoek worden vaak juist categorieën gecreëerd op basis van wat bij het empirisch onderzoek wordt aangetroffen. Kwalitatief onderzoek werkt dus vaak de andere kant op. Natuurlijk kunnen categorieën ook afkomstig zijn uit bestaande literatuur – het zou zonde zijn niet gebruik te maken van bij het onderzoek passende bestaande categorieën – maar dat is maar één kant van het verhaal. Ook met Jansens argument dat het nuttig zou zijn de term ‘operationalisering’ te gebruiken voor steekproeftrekking en dataproductie aan de hand van een ‘sensitizing concept’ ben ik het niet eens. Een ‘sensitizing concept’ geeft alleen maar richting (Blumer, 1954); operationalisering is iets anders.

Merkwaardig is verder Jansens uitspraak: ‘Het kwalitatieve meetmodel bepaalt de waarde op basis van theoretische en/of lokale (contextuele) sociale relevantie.’ Ik wil ‘waarde’ nog wel vertalen naar ‘elementen van categorieën’, al past dat al niet meer in Jansens idioom, maar om te spreken van een kwalitatief *meetmodel*? Waarom een dergelijke overbodige kwantitatief-idiomatische dwangbuis? Die dwangbuis verklaart overigens wel waarom Jansen zo’n voorkeur heeft voor de term ‘dimensie’ boven die van ‘categorie’. Een dimensie impliceert twee polen, terwijl een categorie het aantal polen, als die er überhaupt al zijn, openlaat. Het lijkt alsof Jansen kwalitatief onderzoek in een dimensioneel kader en idioom wil

persen – ook in zijn paragraaf over kwalitatieve en kwantitatieve variatie – en dat gaat natuurlijk niet.

Ook merkwaardig is Jansens uitspraak: ‘Juist in het meest als kwalitatief benoemde type empirisch onderzoek, namelijk onderzoek volgens de gefundeerde-theoriemethode, zijn de stappen in het onderzoeksproces vaak weinig gearticuleerd.’ Veel kwalitatieve onderzoekers zullen het niet met deze uitspraak eens zijn (Strauss & Corbin, 1990). Maar het is wel waar dat de stappen in de gefundeerde-theoriemethode niet volgens de ‘uitgangspunten’ van Jansen zijn gearticuleerd. Gelukkig maar.

Merkwaardig, tot slot, is ook Jansens uitspraak: ‘Voor een open methodologische discussie is het van belang om een gemeenschappelijke taal te hanteren voor de logische stappen in de empirische cyclus en vooral ook voor het verschil tussen kwalitatieve en kwantitatieve stappen en redeneringen.’ Wat bedoelt Jansen hiermee? Moeten kwalitatieve onderzoekers de terminologie van kwantitatief onderzoek overnemen: operationaliseren, meetmodel, waarden? Zouden kwantitatieve onderzoekers dan ineens KWALON gaan lezen?

Integrated methods-onderzoek

Gelukkig bevat Jansens artikel ook een zeer interessante uitspraak: ‘Kwalitatief onderzoek is onderzoek naar relevante categorieën.’ Ik kan me in deze uitspraak vinden voor zover de categorieën relevant worden geacht voor het interpreteren van de betekenis van het onderzochte – en dit lijkt ook Jansens standpunt te zijn. Wat de uitspraak zo interessant maakt, is het gebruik van de term ‘relevant’. Een categorie kan irrelevant zijn; ze kan enigszins relevant zijn; ze kan zeer relevant zijn – er is altijd een *gradatie* van relevantie. En laat zo’n gradatie nou net worden ondervangen door Jansens gebruik van het woord kwantiteit. Als een kwalitatieve onderzoeker van mening is dat een bepaalde categorie relevant is, maakt de onderzoeker *de facto* een kwantitatieve inschatting! Kwalitatief onderzoek zonder inschatting van relevantie – die dus kwantitatief genoemd kan worden – is onmogelijk!

Conclusie

Een essay bekritisieren is makkelijk; er een constructieve visie tegenoverstellen is lastiger. Laat ik mijn kritische bespreking van Jansens essay besluiten met een poging zo duidelijk en beknopt mogelijk aan te geven waar het volgens mij bij kwalitatief en kwantitatief onderzoek om gaat.

Bij kwalitatief onderzoek gaat het om het doorgronden van betekenis(sen) van het onderzochte. Daar zijn specifieke hulpmiddelen voor, waaronder constante vergelijking, analytische inductie en theoretische sensitiviteit.

Bij kwantitatief onderzoek gaat het om het creëren, toetsen, aan elkaar relateren en interpreteren van cijferreeksen die een indicatie geven van (samenhangen tussen) elementen van het onderzochte. Vooral statistiek is daarbij een veelgebruikt hulpmiddel.

Laten we proberen het niet moeilijker te maken dan het is.

Literatuur

- Blumer, H. (1954). What is wrong with social theory? *American Sociological Review*, 19(1), 3-10.
- Bosch, R. (2012). Wetenschapsfilosofie en kwalitatief onderzoek. *KWALON*, 17(1), 5-16.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, CA: Sage.